

MICHAŁ POHOSKI

[1927–2012]

Grzegorz Lissowski, Antoni Sulek
Uniwersytet Warszawski

25 grudnia 2012 roku zmarł Michał Pohoski, emerytowany profesor w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego. Pracę na Uniwersytecie, na ówczesnym Wydziale Filozoficznym, rozpoczął w 1964 roku po uzyskaniu w tym samym roku stopnia doktora nauk ekonomicznych (ze specjalnością: demografia) w Szkole Głównej Planowania i Statystyki (obecnie SGH). Jego rozprawa doktorska *Migracje ze wsi do miast. Studium nychodźstwa w latach 1945–57 oparte na wynikach ankiety Instytutu Ekonomiki Rolnej* była opublikowana rok wcześniej przez Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne i została wysoko oceniona w „Studiach Socjologicznych” (1965). Przechodząc na Uniwersytet, Pohoski miał już nie tylko znaczne doświadczenie badawcze z IER, ale i dużą praktykę dydaktyczną, gdyż pracował i uczył w SGPiS od ukończenia w 1950 roku studiów na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego (jako „wolny słuchacz” chodził też wtedy na niektóre zajęcia na socjologii). Jego zajęcia z demografii społecznej, prowadzone na sekcji socjologicznej, a następnie w Instytucie Socjologii, dostarczały studentom solidnej wiedzy z zakresu teorii i metod analizy zjawisk ludnościowych. Prowadził je do końca swojej pracy na Uniwersytecie Warszawskim w 2007 roku, z dwiema przerwami związanymi z rocznymi pobytami na uczelniach zagranicznych: 1968–1969 jako stypendysta Fundacji Forda (University of Columbia, University of California w Berkeley i University of Michigan) i 1973–1974 jako *visiting professor* na University of Essex.

Początkowo Pohoski pracował w Katedrze Socjologii Szczegółowej, a po utworzeniu w 1968 roku Instytutu Socjologii – w Zakładzie Socjologii Wsi i Miasta, kierowanych przez prof. Stefana Nowakowskiego. W 1970 roku został mianowany docentem, a w 1991 – profesorem nadzwyczajnym UW. Od 1971 roku do końca pracy na Uniwersytecie był kierownikiem

samodzielnego Zespołu Badania Ruchliwości Społecznej. Od 1993 roku pracował w Zakładzie Statystyki, Demografii i Socjologii Matematycznej, stworzonym przez Grzegorza Lissowskiego.

Wiele lat na Uniwersytecie Warszawskim Pohoski poświęcił pracy na rzecz Instytutu i Wydziału. Był pierwszym kierownikiem Studium Doktoranckiego w Instytucie Socjologii (1972–1982). W 1981 roku ogólne zebranie pracowników wybrało go dyrektorem Instytutu na kadencję 1981–1984, był pierwszym dyrektorem Instytutu, który nie był członkiem PZPR. W trudnych latach stanu wojennego, współpracując z ówczesnym dziekanem prof. Jerzym Szackim, prowadził mądrą politykę i potrafił uchronić społeczność Instytutu Socjologii przed wewnętrznymi napięciami i podziałami, a także – co jest równie cenne – zachować tożsamość Instytutu; w listopadzie 1982 roku obydwaj, Szacki i Pohoski, zostali czasowo zawieszani w swych funkcjach za to, że nie zapobiegli strajkowi studentów socjologii. W 1993 roku Michał Pohoski został wybrany Dziekanem Wydziału Filozofii i Socjologii i był nim do 1999 roku. Jako dziekan dbał o pracowników i studentów, o warunki materialne ich pracy oraz o odpowiednie miejsce Wydziału na Uniwersytecie.

Brał żywy udział w pracach Polskiego Towarzystwa Socjologicznego; przez długi okres, od połowy lat 1960, był członkiem Zarządu Głównego PTS i członkiem redakcji „Polish Sociological Bulletin” (1961–1974). Był organizatorem ważnych sesji i autorem znaczących referatów na zjazdach socjologicznych w Krakowie (1977), Łodzi (1981) i Lublinie (1994). Był aktywny w Międzynarodowym Stowarzyszeniu Socjologicznym (ISA), w Research Committee on Social Stratification, wygłaszał referaty na Światowych Kongresach Socjologicznych w Evian (1976), Uppsali (1978) i Meksyku (1982). Utrzymywał intensywne kontakty naukowe z wybitnymi socjologami zagranicznymi, zwłaszcza ze specjalistami w zakresie badań nad strukturą społeczną. Był, w różnych latach, członkiem Komitetu Nauk Socjologicznych i Komitetu Nauk Demograficznych PAN, Rady Naukowej GUS oraz przewodniczącym Rady CBOS.

Profesor Michał Pohoski był przede wszystkim badaczem ruchliwości społeczno-zawodowej i struktury społecznej. Opracował wyniki badań Włodzimierza Wesołowskiego nad prestiżem zawodów wśród ludności wiejskiej (1960) i ponownie zanalizował wyniki wcześniejszych badań Wesołowskiego i Adama Sarapaty wśród ludności Warszawy (1958). Opisał „nieklasowe różnice społeczne” w Polsce, w mieście i na wsi. Jego obszerne i solidne opracowanie *Prestiż zawodów wśród ludności wiejskiej* (1968) ukazało

się w serii powielonych „Prac” OBOP; w 1983 roku Jan Szczepański napisał, że gdyby zostało ono wtedy rozwinięte, to jego rozwinięta wersja mogłaby być pracą habilitacyjną.

Najważniejszym dokonaniem Pohoskiego były badania empiryczne nad strukturą społeczną. Przygotował i zrealizował w 1972 roku pierwsze w Polsce, o takim zakresie i skali, badanie reprezentacyjne na próbie losowej poświęcone problematyce struktury i ruchliwości społecznej. Badanie przeprowadzone przez Zespół Badania Struktur Społecznych Instytutu Socjologii UW we współpracy z Instytutem Filozofii i Socjologii PAN obejmowało 13 tys. osób (9 tys. mężczyzn i 4 tys. kobiet w wieku 30–39 lat czynnych zawodowo w 1972 roku). Przeprowadzenie badania wymagało wyszkolenia zespołu koordynatorów i zorganizowania ogólnopolskiej sieci ankietatorów. Powodzenie tego przedsięwzięcia było możliwe dzięki zdolnościom organizacyjnym Pohoskiego i zarażeniu entuzjazmem współpracowników, koordynatorów i ankietatorów. Jedną z cech tego badania była niezwykła dbałość o jakość i rzetelność zbieranych danych. Wielu uczestników badań wspomina swój udział w nich jako najważniejsze doświadczenie badawcze; podobne opinie mają studenci socjologii, którzy uczestniczyli w obozach badawczych kierowanych przez Pohoskiego. Stworzona wówczas sieć koordynatorów i ankietatorów stała się podstawą powstałych później ośrodków realizacji badań socjologicznych, np. Zespołu Realizacji Badań IFiS PAN.

Badania z 1972 roku były później powtórzone w części lub w całości na różnych próbach. Powstało z nich kilka prac doktorskich (Jacek Wasilewski, Ewa Jaźwińska-Motyłska, Grażyna Kacprowicz). Na podstawie tych badań i pracy *Ruchliwość społeczna w Polsce* Pohoski habilitował się w 1983 roku; praca ta, rekomendowana przez prof. Jana Szczepańskiego i przyjęta do druku w Państwowym Wydawnictwie Naukowym, nie ukazała się, autor nie wytrwał w woli wydania jej drukiem. Z jego badań powstało jednak kilkanaście artykułów w czasopiśmie i pracach zbiorowych, sporo referatów przedstawianych na konferencjach krajowych i zagranicznych oraz wiele opracowań niepublikowanych, maszynopisów i tekstów „w ołówku”. W badaniach tych zgromadzono bardzo wiele interesujących danych, które nie zostały jeszcze w pełni wykorzystane i mogą być materiałem do przyszłych analiz. Szczególnie ważny jest artykuł Pohoskiego *Proces osiągnięć społeczno-zawodowych w Polsce* (1979), referat ze Zjazdu Krakowskiego, w którym przedstawił swój pierwszy polski model ścieżkowy osiągnięć społeczno-ekonomicznych. Był on rozwinięciem modelu zaproponowanego przez Petera Blaua i Otisa Duncana i przedstawiał wpływ zmiennych

charakteryzujących kolejne fazy życia jednostki: czynników przypisanych związanych z jej pochodzeniem, opisujących proces kształcenia oraz przebieg kariery zawodowej na pozycję społeczno-zawodową jednostki w momencie badania, mierzoną na skali prestiżu zawodów opracowanej przez Donalda Treimana. Parametry tego modelu są interpretowane jako miary sztywności bądź elastyczności „systemu uwarstwienia”.

Pohoski powtórzył swoje badania trzykrotnie jako badania panelowe: w latach 1987, 1991 i 1998, na tej samej ogólnokrajowej próbie mężczyzn będących w 1987 roku w wieku 30–39 lat. Opracowanie tych badań *Dynamika zatrudnienia i zarobków w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Wyniki badania panelowego 1987-1991-1998*, napisane wspólnie z Markiem Styczniem, dostępne jest na stronie Zakładu Statystyki, Demografii i Socjologii Matematycznej Instytutu Socjologii UW. Analiza obejmowała między innymi dynamikę zatrudnienia, ze szczególnym uwzględnieniem czynników zwiększających ryzyko bezrobocia, dynamikę wzrostu zarobków i dochodów. Ogólny wniosek można sformułować następująco: najbardziej zyskującymi w okresie transformacji są z reguły ludzie i kategorie społeczno-zawodowe, których pozycja była relatywnie wysoka już w PRL, a tracą ci, którzy w PRL byli na niskich pozycjach.

Badania Pohoskiego były badaniami „historii życia”, dotyczyły między innymi historii kształcenia się, historii pracy zawodowej, historii działalności społecznej i politycznej, historii rodziny oraz poglądów badanych osób na wybrane zagadnienia społeczne, z reguły związane z problematyką uwarstwienia społecznego. Ważną i trudną do przecenienia konsekwencją tych badań było wprowadzenie nowych technik i metod do analizy badań socjologicznych w Polsce. Szczególnie ważne są przygotowane dwa tomy pt. *Standaryzacja zmiennych socjologicznych*, a zwłaszcza tom 2. *Spoleczna klasyfikacja zawodów* opracowany przez M. Pohoskiego, K.M. Słomczyńskiego i K. Milczarek (1974, 1978). Pohoski był również inicjatorem i pionierem stosowania w analizie danych socjologicznych wspomnianej już analizy ścieżkowej oraz modeli logarytmiczno-liniowych i skalowania wielowymiarowego; wykorzystywał je w swoich opracowaniach, na przykład w artykule *Ruchliwość społeczna a nierówności społeczne* (1983).

Michał Pohoski urodził się 26 listopada 1927 roku w Mińsku Mazowieckim i tam dorastał; jego ojciec był oficerem w miejscowym pułku ułanów. Wczesne lata Michała przypadły na okres okupacji hitlerowskiej. Uczył się konspiracyjnie. Należał do najmłodszych roczników „pokolenia AK”. W 1943 roku wstąpił do Armii Krajowej. Nie dany był mu jednak udział w powstaniu warszawskim. W sierpniu 1944 roku jego oddział idący

od strony Mińska „do powstania” został zatrzymany przez wojsko sowieckie (opisał to we wspomnieniu *Do Powstania...* 1995). Klęska powstania warszawskiego, samotność walczących, zniszczenie Warszawy przez Niemców i objęcie władzy przez komunistów i Rosję, ciężkie doświadczenia dla jego pokolenia odcisnęły się także na jego poglądzie na świat i osobowości społecznej.

Interesował się historią wojny i Warszawy, to zainteresowanie miało mocny ton rodzinny. Mieszkał na Żoliborzu, w odbudowanym domu stryjostwa Pohoskich; z całej rodziny wojnę przeżyła tylko Hanna, docent UW, orędowniczka wychowania patriotyczno-państwowego; Jan, wiceprezydent Warszawy, został rozstrzelany w Palmirach, ich córka Ewa została zamordowana na Pawiaku wraz z kompletem studentów socjologii, a ich syn Jan zginął w powstaniu, oboje byli związani z grupą „Płomieni”. Major Wojciech Pohoski, ojciec Michała, wojnę przeżył w oflagu, po wojnie został w Anglii, i tam zmarł.

Koledzy, współpracownicy, pracownicy i dawni studenci socjologii pamiętają Profesora Michała Pohoskiego nie tylko jako znakomitego badacza struktury społecznej i nauczyciela akademickiego, ale także jako wzorzec rzetelności naukowej. Pamiętają precyzję i celność jego wypowiedzi, której usiłował również ich nauczyć. Zapamiętają Go jako człowieka, który zawsze przedstawiał im opartą na rzetelnej wiedzy prawdę o Polsce, gdyż prawda i dobro Kraju były dla niego wartościami naczelnymi.

Prace Michała Pohoskiego:

/// Rec.: S. Kotyński, *Metody statystyczne w budownictwie*, Warszawa 1955, „Przegląd Statystyczny” 1956, nr 1.

/// Rec.: P.P. Maslov, *Krytycznej analizy burżuazyjnych statystycznych publikacji*, Moskwa 1955, „Wiadomości Statystyczne” 1956, nr 2.

/// *Obszar gospodarstwa i wielkość produkcji jako kryteria klasowego grupowania gospodarstw rolnych*, „Wiadomości Statystyczne” 1957, nr 3.

/// *Analiza przemyszczeń ludności woj. krakowskiego w latach 1939–1950*, „Przegląd Statystyczny” 1958, nr 2.

/// *Wybór zawodu dla dzieci wiejskich* (z A. Sianko), „Wieś Współczesna” 1958, nr 12.

/// *Z badań nad migracją ze wsi do miast*, „Wieś Współczesna” 1959, nr 10.

/// *Selekcyjność migracji ze wsi do miast z punktu widzenia społeczno-zawodowego*, „Przegląd Statystyczny” 1960, nr 1.

/// *Struktura gospodarstw domowych* (z M. Latuchem), „Wieś Współczesna” 1960, nr 4, s. 152–160.

- /// *Wychodźstwo z miasta a obszar gospodarstwa i rozmiary rodziny*, „Więś Współczesna” 1960, nr 9.
- /// *Reprezentatywność materiałów ankietowych IER z 1957 roku*, [w:] *Spoleczno-ekonomiczna struktura wsi w Polsce Ludowej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1962.
- /// *Migracje ze wsi do miast. Studium wychodźstwa w latach 1945–1957 oparte na wynikach ankiety Instytutu Ekonomiki Rolnej*, PWE, Warszawa 1963.
- /// *L'esodo dalle campagne*. „Quaderni di Sociologia Rurale” 1963, nr 1.
- /// *Interrelation between social mobility of individuals and groups in the process of economic growth in Poland*, “Polish Sociological Bulletin” 1964, nr 2.
- /// *A társadalmi mobilitás Lengyelországban*, “Statisztikai Szemle” (Budapeszt) 1965, nr 1.
- /// Rec.: B. Gałęski, *Chłopi i zawód rolnika. Studia z socjologii wsi*, Warszawa 1963, „Ekonomista” 1965, nr 1.
- /// *Prestiż zawodów ludności wiejskiej*, OBOPiSP, Warszawa 1968; [Prace] 79.
- /// *O položienii razlicnyh kategorij krest'janskich synov'jej v sisteme dohodov i obščestvennogo uvažanija*, [w:] *Sociologičeskaja mysl' v Poľskoj Narodnoj Respublike*, Progress, Moskwa 1968.
- /// Głos w dyskusji na konferencji „Problemy przewidywania przyszłości a model kultury”, Tarda k. Ostródy, maj 1967, „Kultura i Społeczeństwo” 1968, nr 1.
- /// *La mobilité socio-professionnelle des fils de paysans*, [w:] R. Turski (red.), *Les transformations de la campagne polonaise*, Ossolineum, Wrocław 1970.
- /// Rec.: J.Z. Holzer, *Demografia*, Warszawa 1970, „Studia Demograficzne” 1971, nr 27.
- /// *Standaryzacja zmiennych socjologicznych: Społeczna klasyfikacja zawodów*, t. 2 (z K.M. Słomczyńskim i K. Mielczarek), IFiS PAN, Warszawa 1974.
- /// *Occupational prestige in Poland 1958–1975* (z K.M. Słomczyńskim i W. Wesołowskim), „Polish Sociological Bulletin” 1976, nr 4.
- /// *Social mobility and socio-economic achievement: a comparison between Finland and Poland* (z S. Pöntinenem i K. Zagórskim), [w:] E. Allardt i W. Wesołowski (red.), *Social Structure and Change. Finland and Poland. Comparative Perspective*, PWN, Warsaw 1978.
- /// *Społeczna klasyfikacja zawodów* (z K.M. Słomczyńskim), IFiS PAN, Warszawa 1978.
- /// *Proces osiągnięć społeczno-zawodowych w Polsce*, [w:] *Tendencje rozwoju społecznego*, GUS, Warszawa 1979.

/// *Social mobility and socio-economic achievement: a comparison between Finland and Poland* (z S. Pöntinenem), [w:] M. Niessen i J. Peschar (red.), *Comparative Research on Education*, Oxford: Pergamon Press 1982; wersja polska: *Rola pochodzenia społecznego i wykształcenia w procesie osiągania pozycji społeczno-ekonomicznych w Polsce i Finlandii*, "Przegląd Socjologiczny" 1991, t. 39.

/// *Ruchliwość społeczna w Polsce*. 1983. Mpis pracy habilit., Archiwum UW.

/// *Ruchliwość społeczna a nierówności społeczne*, „Kultura i Społeczeństwo” 1983, nr 4; tłum. ang.: *Social mobility and social inequality*. "International Journal of Sociology" 1986, nr 1–2.

/// *Kariery szkolne i kariery społeczno-zawodowe a pochodzenie społeczne*, „Kultura i Społeczeństwo” 1984, nr 2.

/// *Rozmiary i kierunki ruchliwości społecznej w latach 1972–1982* (z B. Machem), „Kultura i Społeczeństwo” 1986, nr 4.

/// *Oceny dochodów, słuszna płaca i prestiż zawodów* (z G. Lissowskim), „Kultura i Społeczeństwo” 1987, nr 4; tłum. ang.: *Evaluation of incomes, just pay and occupational prestige*. „Polish Sociological Bulletin” 1990, nr 1.

/// *Społeczne aspekty doboru małżeńskiego w Polsce*, [w:] Z. Tyszka (red.), *Rodziny polskie o różnym statusie społecznym i środowiskowym*, Instytut Socjologii UAM (CPBP 09.2.), Poznań 1991.

/// *Job changes in the Federal Republic of Germany and Poland: a longitudinal assessment of the impact of welfare-capitalist and state-socialist labour market segmentation* (z B. Machem i K.U. Mayerem), „European Sociological Review” 1994, nr 1.

/// *Nierówności społeczne w Polsce – kontynuacja i zmiany w okresie transformacji ustrojowej*, [w:] A. Sulek, J. Styk i I. Machaj (red.), *Ludzie i instytucje. Stawianie się ładu społecznego. Pamiętnik IX Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego*, Lublin 27–30 VI 1994, t.1, Wyd. UMCS, Lublin 1995.

/// *Do Powstania...*, [w:] J.J. Jadacki i B. Markiewicz (oprac.), *Próg istnienia. Zdziesiątkowane pokolenie*, PTF, Warszawa 1995.

/// *Informacja o wyższym wykształceniu Aleksandra Kwaśniewskiego a wynik wyborów prezydenckich 1995: opinie socjologów dla Sądu Najwyższego* (z J. Raciborskim i A. Sulkiem), „Kultura i Społeczeństwo” 1996, nr 1.

/// *Ruchliwość społeczna*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 3, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000.

/// *Dynamika zatrudnienia i zarobków w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Wyniki badania panelowego 1987-1991-1998* (z M. Stycznem), 2000. Zespół Badania Ruchliwości Społecznej IS UW; <http://stat.is.uw.edu.pl>.

/// *Uwagi na temat starzenia się ludności Polski*, „Przegląd Powszechny” 2009, nr 12.